Reacties op Dijkhoff

Na het Klaasverhaal

door Marcel Wissenburg

Begin 2019 lanceerde Klaas Dijkhoff zijn *Liberalisme dat werkt voor mensen* (Dijkhoff 2019a) als discussiestuk; inmiddels is het (samen met de commentaren verzameld in de maanden na publicatie) uitgeroepen tot 'vertrekpunt' voor het verkiezingsprogramma. Tot de vele reacties behoorden ook vijf commentaren in *Liberale Reflecties* 2019/2 van Edwin van de Haar, Niek Kok en Reinout Woittiez, Sid Lukkassen, Roelof Salomons, en ondergetekende. Wat deze vijf gemeen hadden (en wat ze onderscheidden van andere commentaren) is dat het vijf toetsen waren van de wetenschappelijke merites van het Klaasverhaal (zoals Dijkhoff het al snel zelf ging noemen), en geen reflecties op de politieke haalbaarheid, responsiviteit of verkoopmogelijkheid.

In één opzicht is dat niet helemaal eerlijk: het Klaasverhaal is geen wetenschappelijk stuk en beoogt dat ook niet te zijn. Maar van een verhaal op basis waarvan een partij haar koers zou moeten gaan uitzetten mag men tegelijk wel verlangen dat het niet op los zand en *wishful thinking* is gebaseerd. Dus dat het aan een aantal wetenschappelijke criteria voldoet, zoals klare en ondubbelzinnige definities van cruciale concepten, logische consistentie, coherentie, correspondentie met de feiten, en het leveren van een nieuw inzicht in de samenleving.

De oordelen waren niet mals. Ten minste drie commentatoren (Salomons, Lukkassen en Van de Haar) wezen erop dat niet echt duidelijk was voor wie dit verhaal geschreven was – de Nederlandse burger (we zijn een volkspartij, toch?) of toch vooral 'de middenklasse'? Het leek of Dijkhoff voor die laatste groep een bevoorrechte positie wilde bepleiten, maar in welk opzicht 'de' middenklasse dan kennelijk tot nu toe politiek wordt veronachtzaamd werd niet uitgelegd. Bovendien is het verre van duidelijk wat Dijkhoff nu precies wel en niet middenklasse noemt, meldt Van de Haar (2019, 21) – die er ook op wijst dat niet wordt aangegeven waarom en waarin precies die (dus: welke?) middenklasse voorrang verdient boven andere burgers. Lukkassen (2019, 38) verheldert dit: "Er is een aanzienlijk verschil in opleidingsniveau, inkomen, bezit en vermogen tussen een chirurg (hoge middenklasse) en een postbode (lage middenklasse): maar beiden zien zichzelf als middenklasse". Als hoogleraar die voor 40 uur wordt betaald maar 60 uur moet werken, die zijn salaris al jaren niet meer ziet groeien, die de helft verdient van wat een manager in een even groot bedrijf verdient, en die de pensioengerechtigde leeftijd, als een wortel die een ezel voor de neus gehangen wordt, steeds maar ziet opschuiven: alle sympathie voor deze observaties – maar wil Klaas mij nu wel of niet helpen?

Het 'wie' is onduidelijk, het 'waartoe' ook. Het Klaasverhaal spreekt zichzelf namelijk tegen: enerzijds wordt het opgehangen aan de vijf kernwaarden van de VVD en het liberalisme – maar tegelijk verdedigt Dijkhoff iets dat hij 'logisch liberalisme' noemt – een begrip dat het beste maar verder vergeten kan worden (volgens Van de Haar en Wissenburg). Logisch liberalisme staat voor principeloos pragmatisme – 'een liberalisme dat werkt', lees, het machiavellistische 'het doel heiligt de middelen'. Maar die vijf kernwaarden (voor wie ze even vergeten was: vrijheid, verantwoordelijkheid, sociale rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid) zijn maatstaven voor doelen én middelen. Een liberalisme dat principes opzij zet voor resultaten ongeacht hoe bereikt, gooit het kind met het badwater weg. Het is heel goed mogelijk compromisloos te blijven streven naar de verwerkelijking van kernwaarden én tegelijk compromissen te sluiten (zoals liberale en theocratische partijen al een eeuw lang doen). Dat is het tragische wezen van de politiek: durven te accepteren, niet verbergen, dat je ook voor je principes vuile handen moet maken, en dat regeren in een coalitie óók een vorm van vuile handen maken is. Politiek is nooit 'de beste oplossing' kiezen maar altijd de minst kwade, en een goed politicus moet aan het eind van elke dag naar huis gaan met spijt, twijfel, schuldgevoel en schaamte. 'Logisch liberalisme' doet het voorkomen alsof de politicus die resultaten behaalt zijn handen in arrogante onschuld kan wassen.

En zo zijn er nog wel een dozijn gaten in het Klaasverhaal te schieten. Edwin van de Haar is misschien het meest helder in zijn conclusie: "Met een stuk dat zoveel basisvragen oproept, consistentie ontbeert en onvoldragen ideeën bevat is het moeilijk,

zo niet onmogelijk, om een zinvolle discussie te voeren. (…) Het is moeilijk te begrijpen hoe het in deze vorm het levenslicht heeft kunnen zien" (Van de Haar 2019, 24).

Maar voor de goede orde: er is ook lof voor ten minste één fundamenteel punt, de introductie van het begrip wederkerigheid op de plaats waar (tussen de vijf kernwaarden) normaliter sociale rechtvaardigheid staat. Misschien gaat Dijkhoff hier wel een stapje te ver: sociale rechtvaardigheid is immers ook en misschien wel in de eerste plaats een vangnet voor degenen die *niet* tot wederkerigheid in staat zijn – de zieken, zwakken, oudsten en jongsten. Maar het kan bepaald geen kwaad te benadrukken dat, voor wie daar wel toe in staat is of dat later zal zijn (bedrijf én burger), de bereidheid tot wederkerige inspanningen een noodzakelijke voorwaarde voor toegang tot sociale rechtvaardigheid is. Sociale rechtvaardigheid is immers geen manna dat uit de hemel valt – het wordt gefinancierd uit offers van hardwerkende mensen.

Dijkhoffs agenderen van wederkerigheid geeft trouwens wel aanleiding te suggereren dat er nog een thema uitdrukkelijker benoemd mag worden: *vertrouwen*. Een systeem van sociale rechtvaardigheid kan alleen blijven functioneren als de financiers ervan, de burgers, kunnen vertrouwen op de bereidheid tot wederkerigheid, op een betrouwbare overheid die uitvoerbare regels maakt, haar eigen regels naleeft, en naleving ook afdwingt. En als die burgers kunnen vertrouwen op de rechtsstaat waar het openbaar bestuur het soms laat afweten. Een noodzakelijke voorwaarde voor dat vertrouwen in de overheid is vertrouwen in haar politici – laten we eerlijk zijn, niet bepaald een punt waarop de VVD het hoogst scoort.

En daarmee kom ik bij de vraag wat er in het Klaasverhaal *niet* staat. Van een tekst waaraan de profetische status is toegekend van hoeksteen voor een partij, fundament van een verkiezingsprogramma en daarmee kern van een regeringsprogramma (met excuses voor de stapeling van beeldspraken) verwachten we dat het ook een verhaal vertelt over de samenleving, en niet alleen over de partij. Terecht wijst Dijkhoff postmodernistisch (cultuur)relativisme en zelfhaat af. Wil een samenleving samen blijven hangen en meer zijn dan een doorgeschoten neoliberale supermarkt (de burger is geen klant, zegt Dijkhoff), dan heeft die samenleving verbindende verhalen nodig.

Het Klaasverhaal is onaf, maar minder onaf dan al deze kritiek misschien doet vermoeden. Het is natuurlijk vooral een verhaal over waarden en de wijze waarop die gerealiseerd zouden moeten worden. Het biedt geen analyse van de kwalen en wonden van ons politiek lichaam, noch concrete medicatie. Wat het echter wel biedt is een heel scherp signalement van die kwalen. Dijkhoff noemt er vijf: naast vertrouwen zijn dat globalisering, migratie, flexibilisering en technologisering. Al die thema's komen heel illustratief samen in de coronacrisis: de snelle verspreiding van het virus en de afhankelijkheid van internationale handel voor vitale noden, de mogelijkheden en onmogelijkheden van

thuiswerken en elektronische communicatie – maar eerst en vooral weer: vertrouwen in specialisten en politici. Ze duiken ook op als het over de milieuproblematiek gaat, die veel fundamenteler is dan sensaties van het moment als klimaatverandering en stikstofuitstoot – denk aan natuurbehoud en biodiversiteit, migratie van soorten, uitdroging in politiek toch al verhitte regio's en klassieke vormen van vervuiling. Ze definiëren het debat over medische en sociale zorg, over Brexit en onze relatie met (tot?) de EU, defensie en (een tegenwoordig inadequate term) 'buitenlandse' politiek, onderwijs, rechtspraak en wetshandhaving, ruimtelijke ordening, en natuurlijk de economie.

Klaas' verhaal geeft de voorzet. Het komt er nu op aan de vervolgstappen te nemen. Een goed doordacht verkiezingsprogramma (en eerlijk gezegd, rustig teruglezen van enkele jaren *Liberale Reflecties* voor de input) kan op de genoemde vijf grote punten creatieve perspectieven bieden die voorspelbaar verlopende debatten uit het slop halen. Maar één ding kan een verkiezingsprogramma niet: het vertrouwen *in de burger* terugwinnen.

Met het vertrouwen in de politiek gaat het in Nederland nog steeds niet zo slecht, met het vertrouwen in de toekomst van Nederland minder (Dekker en Den Ridder 2019, 8) – maar cijfers ontbreken over het vertrouwen van de politiek actieve burger (u en ik, bestuurders, onderzoekers, partijleden) in de doorsnee Nederlandse burger. En er is toch reden te vermoeden dat het daar ook niet helemaal lekker zit. Schreeuwende minderheden (van vlees- en vlieghaters tot gele hesjes en vandaalboeren, van salafisten tot vileine vuilbekkende vaderlanders) zijn het brandpunt van politieke aandacht en pu-

Klaas Dijkhoff tijdens carnaval | Foto: Roel Wijnants

bliek debat geworden. Als er iemand in en door de politiek wordt voorgetrokken, dan is dat wel de lijder aan het Syndroom van Dikke Ik (zoals Mark Rutte het in navolging van filosoof Harry Kunneman noemde). Het Klaasverhaal wijkt hierin niet af: ook dit is gericht tot kennelijk ontevreden burgers die kennelijk de weg kwijt zijn. Als we het vertrouwen in de burger weer willen terugwinnen moeten we misschien die andere Dijkhoff volgen, die in 'Gekwetstheid verdragen' (Dijkhoff 2019b) de middenweg zocht tussen de intolerante uitersten van oprukkende politieke hypercorrectheid en onbeschoftheid. Laten we de kwetsers wat meer negeren.

prof.dr. M.L.J. Wissenburg is hoofdredacteur van Liberale Reflecties *en hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.*

Literatuurlijst

- Dekker, P., Den Ridder, J., *Burgerperspectieven 2019/1*, Den Haag, 2019, URL: https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2019/Burgerperspectieven_2019_1.

- Dijkhoff, K., *Liberalisme dat werkt voor mensen*, Den Haag, 2019a, URL: https://cms.vvd.nl/content/uploads/2019/04/Discussiestuk-Klaas-Dijkhoff.pdf.

- Dijkhoff, K., 'Gekwetstheid verdragen', *Liberaal Journaal*, december 2019b, URL: https://www.teldersstichting.nl/columns/klaas-dijkhoff-gekwetstheid-verdragen/.

- Van de Haar, E., 'Discussiëren met Klaas', *Liberale Reflecties*, 2019, nr. 2, pp. 20-25.

- Kok, N., Woittiez, R., 'Wederkerigheid', *Liberale Reflecties*, 2019, nr. 2, pp. 26-36.

- Lukkassen, S., 'Close reading van het VVD-discussiestuk van Klaas Dijkhoff', *Liberale Reflecties*, 2019, nr. 2, pp. 37-45.

- Salomons, R., 'Marktmacht en het gemis bij de middenklasse', *Liberale Reflecties*, 2019, nr. 2, pp. 46-51.

- Wissenburg, M., 'Over doelen en middelen', *Liberale Reflecties*, 2019, nr. 2, pp. 15-19.